

Паралел между възгледите на Дейвид Рикардо и Карл Маркс

Гая Манчева*

Резюме: Настоящата статия е посветена на 200-годишнината от рождението на философа, историка, социолога, политолога и икономиста, на създателя на фундаменталния труд „Капиталът“ – Карл Маркс. Проследяват се възгледите на автора по основни икономически категории, а именно: **стойността и принадлежната стойност, работната заплата и рентата, реализацията и кризите**, като се сравняват със същите изведени от английския публицист Дейвид Рикардо. Припомня се и се подчертава безспорният принос на идеолога на комунизма, създателя на историческия материализъм, теорията за принадлежната стойност и теорията за класовата борба – Маркс.

Ключови думи: Маркс, Рикардо, капитал, стойност, работна заплата, рента.

JEL: P16, P26, B14, D24, E2.

Увод

В своето еволюционно развитие икономическата мисъл, а по-късно и икономическата наука преминават през сложни и динамични периоди. Това са периоди на отрицание и отхвърляне, периоди на бързо и стихийно развитие. Много са личностите,

* Гая Манчева е доктор по политология, научен сътрудник към Научноизследователски център за парични и икономически изследвания.

оставили своя отпечатък на това поприще. И макар че голяма част от тях са имали хаотични и абстрактни разсъждения, всеки е сложил основа, която е послужила на последвалите във времето идеи и възгледи. Някъде там, в разгара на икономическата мисъл, последователно се раждат и творят едни от най-великите икономисти, оставили траен отпечатък в историята на икономическата наука – това са английският икономист и публицист Дейвид Рикардо и философът, историк, социолог, политолог и икономист Карл Маркс.

1. Рикардо и Маркс – кратка житейска ретроспекция

Дейвид Рикардо е един от най-известните икономисти-класици, съратник на „бащата на класицизма“ – Адам Смит. Но противно на очакванията на читателя за личност, потънала изцяло в мрачната сивота на теоретичната научна дейност, Дейвид Рикардо е преди всичко човек, чийто живот е изпълнен с такава жизненост, динамика, емоции и пъстрота, с която не могат да се похвалят много хора, далеч надживели неговите 53 години.

Рикардо е третото от общо седемнасет деца. Роден е в семейство на богати холандски евреи банкери. Остава без наследство, когато сключва брак без съгласието на родителите си. За да издържа се-

мейството си, той започва да работи като брокер и успява сам да натрупа огромно състояние, което при неговото оттегляне от деловия свят възлиза на 100 млн. щ. д. според съвременните стандарти.

Преди да се отгаде на творческо уединение, Рикардо е човек, когото неговите съвременници отличават с феноменална проникателност и усет, с бърза реакция и същевременно с голяма предпазливост, човек, който не губи хладнокръвие и трезвост при оценките. Основен източник за теоретичните възгледи на Рикардо е неговият многократно издаван и преведен на много езици труд „За принципите на политическата икономия и данъчното облагане“. Въпреки задълбочените си анализи, Рикардо не успява да вникне в същността на редица обекти на анализа.

Карл Маркс се ражда в семейството на заможен буржоа с еврейски произход в немския град Трир, Прусия, на 5 май 1818 г. Младежките му години са обусловени от комфорта, който социалното му положение предполага. Подтикнат от баща си към юридическите науки, той дава превес на интересите си, свързани с хегеловата философия.

Следват динамични и напрегнати години за Маркс – години, в които той среща своя голям приятел и съратник Фридрих Енгелс, години, в които той бива вдъхновен да напише своето основно произведение – „Капиталът“. В него той си поставя задача да обясни вътрешната природа на капитализма, законите и функционирането на капиталистическия начин на производство и да обоснове преходността на тази система.

Замисляйки този голям икономически труд, Маркс задълбочено изучава произведенията на английските класици на политическата икономия Адам Смит и Дейвид Рикардо, а също и социалистическите утописти Сен-Симон, Фурие и Оуен. Критikuвайки надисторическия метод на буржоазните класици, Маркс вече е близо до

историческия материализъм, на основата на който детайлно изследва отношението между труда и капитала, анализира работната заплата, развива концепцията за капитала като натрупан чужд труд.

В том I Маркс анализира процеса на производство на капитала и по-специално въпроса за възникването и производството на принадена стойност. В том II се обръща внимание на процеса на обръщението на капитала. В том III е представен анализът на капиталистическото производство и обръщение. В последния IV том, с критичен тон е представена историята на политическата икономия. От всичките четири тома, Маркс успява да издаде само том I. Внезапно настъпва му смърт осуетява делото на неговия живот. Том II и III са подготвени и издадени от неговия съратник Енгелс, а последният том IV – е публикуван под редакцията на Карл Кауцки през 1905 г.

2. Възгледите на Рикардо и Маркс

Рикардо и Маркс за стойността

Подобно на Уилям Пети и Адам Смит, Дейвид Рикардо, изследва явленията в тяхната същност, вътрешните им връзки и закономерности. Негов основен научен и теоретичен метод е абстракцията. Той изследва явленията от тяхното най-абстрактно проявление към тяхното най-конкретно такова. Своя анализ за стойността започва разсъждавайки върху концепцията на Адам Смит за стойността. Според Смит, има два вида стойност: потребителна и разменна. Потребителна е тази, която показва полезността на стоката, а разменна – възможността стоката да се разменя срещу други вещи или стоки. Според Рикардо, полезността не е мярка на разменната стойност, въпреки че е важна за нея, защото ако един предмет е лишен от полезност, той няма да предизвиква внимание, т.е. ще е лишен и от разменна стойност.

На тази основа Рикардо заключава, че: „Притежавайки полезност, стоките черпят разменната си стойност от два източника от своята рядкост и от количеството труд нужно за нейното добиване“ (Рикардо, 2015). Наличието на два източника обаче не е предпоставка за тяхното едновременно функциониране, т.е. те често съществуват независимо. Но делът на първите е значително по-малък от този на вторите. Дейвид Рикардо прави извод, че разменна стойност притежават само тези стоки, чието количество може да бъде увеличено при наличие на изразходван за тяхното производство човешки труд и в производство, на които има значителна конкуренция (т.е. не са рядкост).

Въпреки че Дейвид Рикардо работи гостта упорито по теорията за стойността и се опитва да уточни природата ѝ, той много често влиза във вътрешни противоречия и на няколко пъти сам се коригира. Слабостта му се изразява в това, че признава абсолютната стойност, но не прави опит да разкрие същността ѝ.

Основата на **теорията за стойността** е поставена от класиците Пету, Смит и Рикардо, но от там, където те са спират успешно продължава **Карл Маркс**. Според Маркс, макар и значително по-преработено от Рикардо, понятието за стойността все още има абстрактна форма. Но това не е абстрактна форма, възникнала спонтанно във времето и пространството, а абстракция, обособила се от определени исторически предпоставки. Маркс счита, че определението за стойността, макар и извлечено от по-конкретни понятия, пак не дава точна дефиниция за стойността и дори в голяма степен противоречат на тези дадени от абстракцията. Самият Маркс се опира на научния абстрактен метод, определяйки обществените отношения на хората.

След обстойно запознаване с идеите на Ксенофонт, Аристотел, Пету, Смит, Рикардо, Сей, Малтус, Мил, Сисмонди и други,

Маркс започва своите разсъждения относно **стойността**, като я свързва със **стоката** и **двойствения характер на труда**. Той изхожда от това, че стоката е предмет на човешкия труд и като такава задоволява породените у него потребности (те се създава с цел именно удовлетворяване на определени потребности). Така, според него, стоката съдържа в себе си две отделни точки, т.е. два вида стойност: **потребителна** и **разменна**. По този начин стига до теорията **за двойствения характер на труда**, а именно – в стоката се влагат два вида труд: един, след чието влагане се получава определена вещь – той се нарича **конкретен**, защото след неговото влагане има нещо определено на лице, т.е. **вещ**, и друг труд, който няма реална форма, защото се явява под формата на умствен и физически труд, но понеже той не може да бъде измерен с количествени измерители, Маркс го нарича **абстрактен**.

Въз основа на тези изводи, Маркс стига до идеята за двойствения характер на стоката – идея, до която преди него стигат Смит и Рикардо, определяйки я като потребителска и разменна, но спират дотук, защото не успяват да обяснят нейната същност. Според Маркс, този труд, който има **конкретна форма** – вещь, създава **потребителна стойност**, а **абстрактният труд** създава **стойността на стоките**. В производствения процес абстрактният труд се пренася в продукцията под формата на **нова стойност**, а конкретният труд под формата на **стара стойност**. В този смисъл, за Маркс стойността съдържа две части – **новосъздадена стойност**, в която се включва живият труд, и пренесена стара стойност (овеществен, в средствата за производство, минал труд).

Изследвайки стойността в условията на капитализма, Маркс твърди, **че целият обществен живот започва да се регулира не от стойността, а от производствената цена**. Тя е равна на разходите по произ-

Икономически теории

водството плюс средната печалба, която се формира на базата на конкуренцията:

*Производствена цена = разходи
за производство + средна печалба*

В този смисъл, когато правим паралел между класиците по отношение възгледите им за стойността, следва да се отбележи, че Рикардо е един от създателите на теорията за стойността, но не успява да вникне по-дълбоко в същността ѝ, както и да ѝ придаде конкретен вид. Карл Маркс, основавайки се на създадената от Рикардо база, успява да развие и да предаде точен израз на стойността, а именно в лицето на *производствена цена*. Той уточнява понятиения апарат и обвързва логически въпросите за стойността с учението за стоката и двойствения характер на труда въплътен в нея.

Рикардо и Маркс за принадлежната стойност

Общи допирни точки в творчеството на Д. Рикардо и К. Маркс могат да се намерят и по отношение на принадлежната стойност. Относно тази теория във възгледите на Рикардо се забелязват само зачатъци на идеята, но за сметка на това Маркс успява да създаде единна и цялостна теоретична концепция.

Схващането на Рикардо за печалбата произхожда от теорията за разпределението, на която той отделя голямо внимание. Той се опитва да обясни проблемите на разпределението, като използва за това трудовата теория за стойността. На основата на последната той разделя стойността на доходи: *работна заплата*, която включва средствата за съществуване на работника и неговото семейство; *печалбата* като излишък над работната заплата и *рентата* като свръх-излишък след приспадане на работната заплата и печалбата. Дейвид

Рикардо обаче влиза в противоречие със себе си, защото не може да обясни средната печалба, изхождайки от теорията за трудовата стойност. На тази основа той започва да се лута и да определя печалбата веднъж в зависимост от труда като част от стойността, и втори път, в зависимост от капитала, като излишък след приспадане на разходите на производство.

За да обясни печалбата, Д. Рикардо прибегва до основния пазарен принцип за търсенето и предлагането. Колкото повече се търси определена стока въз основа на влиянието на различни фактори (мода, дефицит и др.), цената на тази стока се покачва. Това покачване представлява *временна необичайна печалба*. Тази необичайна печалба съществува до тогава, докогато търсенето и предлагането отново се уравнили. Ако обаче за обработването на земя или производството на определена стока по различни причини е нужно по-голямо количество труд и респ. по-голяма заплата, то въпреки високата цена, нормата на печалба ще бъде ниска, защото работната заплата ще заема висок относителен дял. От тук следва, че работната заплата и печалбата се намират в обратнопорпорционална зависимост. „И така – пише Рикардо – *естествената тенденция на печалбата е да пада, защото с прогреса на обществото и с нарастване на богатството, допълнително количество храна се получава чрез изразходване на все повече и повече труд*“ (Рикардо, 2015). Въпреки че според него тази тенденция малко или много се забавя от усъвършенстване на машините и от откритията на агрономическата наука.

Изследването на идеята за принадлежната стойност заема водещо и централно място в творческата дейност на Маркс. За своя изходна точка при разглеждане на принадлежната стойност, той използва създадения от Смит и Рикардо фундамент, но успява да доразвие и завърши концепцията, като разкрива източника на принадлежната стойност.

Според Маркс, в отношенията между наемния работник и капиталиста, капиталистът неизбежно печели. Наемният работник е този, който по икономически побуди продава своята работна сила. Наемният работник не притежава нито земя, нито капитал, от които да печели, както правят това капиталистът и рентниерът. Следователно, капиталистът може да живее по-дълго без наемния работник, отколкото наемният работник може да живее без капиталиста. Следователно, за да оцелее, наемният работник трябва да продава своя труд под формата на работна сила. Този факт поражда нови икономически отношения и дава основа за *производство на принадена стойност*. Капиталистът не се задоволява само с обръщение $C/стока/ - P/пари/ - C/стока/$, а се стреми към обръщение от вида: $P - C - P'$, където $P' = P + \Delta P$ / паричен прираст/.

Според Маркс, източникът на този паричен прираст е някакъв особен вид стока. Тук Маркс се солидаризира с Рикардо, че такава стока не може да бъде трудът, защото няма трудова стойност. Но за разлика от Смит и Рикардо, той не отъждествява труда и работната сила. Маркс стига до извода, че именно работната сила е тази стока, тъй като подлежи на покупко-продажба в сделката между капиталиста и работника.

Работната сила, както всяка стока притежава разменна и потребителна стойност, макар потребителната стойност на работната сила значително да се различава от тази на останалите стоки. В процеса на производство работникът създава стойност, по-голяма от тази стойност, която той влага под формата на работна сила, а разликата, *излишъкът, се явява принадената стойност*. Маркс стига до извода, че само **работната сила** е *източник на принадена стойност*, защото само тя има свойството да създава стойност над своята собствена.

Стигнал до същността, до източника на принадената стойност, той доразвива своята теория, като дели **принадената стойност** на *абсолютна* и *относителна*. Въз основа на принадената стойност, той анализира и същността на капитала. **Карл Маркс е първият, който успява да доведе до успешен край теорията за принадената стойност. Освен това, той разглежда категорията капитал във всичките ѝ основни форми, за разлика от Смит и Рикардо, които се основават единствено на производителната форма на капитала.**

Рикардо и Маркс за работната заплата

Както и по много други въпроси, Рикардо започва от там, където свършва Смит. Тръгвайки в своите разсъждения за работната заплата, Рикардо се основава на тезата на своя предшественик, който отъждествява работната заплата със средствата за съществуване на работника и неговото семейство. По същество, според Рикардо, трудът на работника се разглежда като стока; тя, както всички останали стоки, има „естествена цена“ и „пазарна цена“. *Естествената цена* е тази, която дава възможност на работника да съществува и да продължава своя род; тя зависи от цената на стоките, необходими за това съществуване – колкото те са по-скъпи, толкова „естествената цена“ ще се покачва. *Пазарната цена* на труда е това, което работникът в действителност получава. Правейки това разграничение, Рикардо по същество дели работната заплата на реална и номинална, понятия, които Маркс по-късно въвежда с охота.

Според Рикардо, съществуването на работника, зависи не от парите, които получава, а от това какво може да си купи с тях. Той е наясно, че пазарната цена гравитира около естествената и че когато пазарната цена надвишава естествената, положението на работниците и техните

семеиства се подобрява. За да обясни движението на пазарната цена, Рикардо прибягва до закона за търсенето и предлагането, който по същество противоречи на трудовата теория. На практика, Рикардо потвърждава, че трудовата теория няма място в новите пазарно – капиталистически условия. Той стига до извода, че работната заплата зависи от две неща: (1) търсенето и предлагането на работници; и (2) цената на стоките, за които се изразходва работната заплата.

Рикардо на практика се доближава до Маркс, като отхвърля принципа за еквивалентната размяна, защото ако той съществува в пазарните отношения, т.е. работникът получава точно толкова, колкото е създал, се обезсмисля ролята на капиталиста, който се стреми именно към остатъка след приспадане на работната заплата. И тъй като работната заплата и печалбата се намират в обратнопропорционална зависимост, а капиталистът винаги се стреми към по-висока печалба, остава в сила „железният закон“ за минималната заплата. Според този закон, наемният работник трябва да получава минимални средства толкова, колкото да гарантират неговия физически минимум за оцеляване. С тези свои разсъждения Рикардо по същество не се различава от предшествениците си У. Пету и А. Смит.

Развивайки идеята за работната заплата, К. Маркс също тръгва от трудовата теория, като използва въведеното от него понятие „работна сила“. Според него, обаче, **работната заплата** не е цена на стока – работна сила, а **цена на труда**. Маркс стига до този извод, изхождайки от това, че работникът получава работна заплата, защото влага труд, а и работната заплата се изчислява на основата на количеството време, през което работникът се е трудил. Казано с други думи, ако работният ден е 8 часа и за всеки час работникът получава по долар, то за 8 часа той ще получи 8 долара.

Определяйки работната заплата като цена на труда, К. Маркс влиза в противоречие с трудовата теория, според която стойността на стоките се измерва с вложеното в тях количество труд. Получава се така, че трудът като стока се измерва с труд – което е доста противоречиво и объркано.

Също както Д. Рикардо влиза в противоречие с трудовата теория във връзка с нееквивалентната размяна на труд, така и Маркс счита, че печалбата не би била възможна в условията на еквивалентна размяна. На основата на тези разсъждения, за да не влезе в противоречие с трудовата теория, той извежда, че **трудът, макар да е създател и мярка на стойността, самият той не е стока и няма стойност. Тоест, капиталистът купува работна сила, а не труд, и тъй като стойността работна сила винаги е по-малка от новата стойност, създадена от труда, то работната заплата е част от труда или част от работния ден, през който се труди работникът. Затова работната заплата не е пазарен израз на стойността труд, а на стойността работна сила.**

Маркс дели работната заплата на номинална и реална. Номиналната е количеството пари, което работникът получава след като продаде работна сила, а реална е количеството стоки и услуги, които може да закупи с номиналната. **С това си деление Маркс на практика припокрива съвременното определение на работната заплата.** Относно размера на работната заплата, Маркс не е привърженик на „железния закон“ за работната заплата, но признава, че работната заплата винаги е по-малка от стойността на работната сила, т.е. работната заплата продължава да гравитира около един физиологичен минимум, което според него е неизбежно в условията на капитализма.

На проблема работна заплата е отсъдено голямо бъдеще. Маркс се опира в част-

ност на Д. Рикардо, когато споменава в социален анализ въпроса за взаимоотношението между работната заплата, цената и печалбата. Според Маркс, повишаването на работната заплата, би довело до намаляване нормата на печалба (обратната пропорционалност, която разкрива още Д. Рикардо), но това не би засегнало цените на стоките. Този проблем, за цените и работната заплата, е един от основните в съвременните капиталистически страни, защото повишаване на цените, последвано от повишаване на работната заплата, е предпоставка за инфлация.

Рикардо и Маркс за рента

Успявайки да се отърси от противоречивите варианти на Адам Смит и другите свои предшественици за природата на рента, и изчиствайки понятието от различните отъждествявания с лихва, печалба и прочие, Дейвид Рикардо извежда рента като **свръх-печалба, излишък, който остава след като се приспадат работната заплата и печалбата**: „... поземлената рента, бих желал да се има предвид, че говоря за възнаграждението, което се плаща на собственика на земята за ползване на нейните първични и неразрушими сили.“

Своите разсъждения относно рента Рикардо отново започва, основавайки се на теорията за стойността. Изследвайки природата на рента, английският публицист си задава въпроса дали рента по някакъв начин изменя относителната стойност на стоките без значение на вложеното количество труд. За да разбере това, той изследва законите на рента, които регулират нейното повишаване или намаляване. Според Рикардо, рента започва да се плаща в момента, в който започне да се използва земя второ качество. Тогава размерът на рента зависи от разликата в качеството на тези два вида земя. Самата рента има тенденция да расте, защото с прогрес-

са на обществото, потребностите нарастват и могат да се задоволят единствено с влизане в употреба на следващо качество земи. Така, когато в употреба влезе трето качество земя, второкачествените автоматично се сдобиват с рента, а първокачествените увеличават своята и така респективно за земите от четвърто, пето и по-лошо качество. **Рикардо анализира понятието диференциална рента именно с помощта на факта, че обработваемите земи имат различно плодородие.** Разкривайки и анализирайки същността на понятието рента, Рикардо придава завършен и цялостен вид на своята теория за разпределението, което включва теорията за работната заплата, печалбата и рента.

Като използва научните елементи, съдържащи се в учението на Рикардо за поземлената рента, Маркс създава дълбочена концепция, с която обяснява рента като **форма на дохода на земевладелците и закономерностите на развитието на капитализма в селското стопанство.** За разлика от Рикардо, Маркс извежда поземлената рента от принадлежната стойност. Според него, поземлената рента е тази част от принадлежната стойност, която се явява като излишък след като се приспадне средната норма на печалба. Наред с това, Маркс търси причината за появата на излишната принадлежната стойност, като достига до извода, че тя е продуцирана от наличието на два типа монопол върху земята, които се проявяват в **два типа поземлена рента: диференциална и абсолютна рента.**

Диференциалната рента, подобно на своя предшественик Рикардо, Маркс дължи на качеството на обработваемата земя. Аналогично, според него, в промишлеността също може да се създава **добавъчна печалба**, макар това да не е постоянно явление. Добавъчна печалба в промишлеността се получава, когато предприятието използва за по-високо производителна техника в сравнение със средното равнище в дадения

отрасъл. Но като цяло диференциалната рента е характерна за селското стопанство. Диференциалната рента позволява на капиталистите, които обработват плодородни участъци, да произвеждат продукция с по-ниска себестойност от тези, които обработват по-неплодородни земи, защото именно те определят средното равнище на производствената цена. Следователно, според Маркс, диференциалната рента се получава поради ограничеността на земята и монопола върху плодородните земи. Маркс счита, че рентата не възниква от самата земя, както твърди Рикардо, а от труда, вложен в нея.

И, за да завърши и придаде цялостен вид на диференциалната рента, Маркс разграничава **два вида диференциална рента**: *диференциална рента от I род*, при която плодородието се отчита от гледна точка на близостта на терена до населени места и пазари, и *диференциална рента от II род* – тя е следствие на интензификацията на селското стопанство от допълнително вложения капитал.

В теорията си за рентата Маркс успява да изведе и обясни още един вид рента – **абсолютната рента**. До този вид рента достига и неговият предшественик Д. Рикардо, но попадайки в главоболсканицата на трудовата теория, той елиминира съществуването на абсолютна рента. Карл Маркс извежда абсолютната рента, като я свързва с монопола на частната собственост. Според него, всеки арендатор дава под наем своята земя, за да получи някаква изгода от нея под формата на рента. Следователно, собственикът и на най-лошия участък не би дал земята си за ползване безвъзмездно, а също би очаквал изгода от това. Но в такъв случай цената на продукцията се утежнява допълнително, защото към нея ще се прибави и рента. Това разсъждение обаче попада под критиката на трудовата теория. Въпреки това, Маркс успява да обясни абсолютната рента. **Според него,**

тъй като производствената цена на селскостопанската продукция се образува на основата на най-лошите участъци земя, сравнена с общата производствена цена в промишлеността, тя е значително по-висока. Следователно, той счита, че разликата между високата производствена цена в селското стопанство и производствената цена в промишлеността дава абсолютната рента.

Маркс разглежда още един вид рента, която нарича **монополна рента**. **Това е рента, която се заплаща от потребителите. Образува се когато се произвеждат редки селскостопански продукти. Понеже те са по-специфични, броят на земите, които участват в тяхното производство, е ограничен. Затова, поради своя малък обем, тези селскостопански стоки задоволяват много малко потребители. Тяхната рядкост е предпоставка пазарната им цена да е много по-висока от производствената им цена.** Тази разлика той нарича **монополна рента**.

Анализът на природата и величината на поземлената рента е едно от блестящите научни постижения на Рикардо. Но за разлика от неговото схващане, че най-лошите участъци не донасят рента, Маркс доказва, че в условията на частна собственост върху земята, собственикът на най-лошия участък би дал под аренда безвъзмездно. Рентата, върху която се труду Рикардо, Маркс обобщава като диференциална, а абсолютна нарича тази, която Рикардо не успява да изведе.

3. Рикардо и Маркс за реализацията и кризите

Дейвид Рикардо възприема идеята на Сей, че производството и потреблението са взаимосвързани и функционират като единно цяло. Всичко, което се произвежда, се консумира – по този начин икономиката функционира хармонично, гладко, без осо-

бени сътресения. Всичко това е предпоставка кризата на свръхпроизводство да не успее да се реализира. Според него, покупката и задоволяването от една стока, автоматични събужда желание и необходимост от друга стока, защото потребностите на хората са безгранични. Следователно, не може да съществува излишък, защото всичко, което се произведе, ще се потреби. Безграничността на потребностите може да бъде притисната от производството, т.е. от невъзможността производителите да задоволят всички потребности. Но според Рикардо печалбата със стимул производството все повече и повече да се разраства и да задоволява все повече и повече потребности.

Рикардо допуска евентуални кризи и на свръхпроизводство, но само временно в отделни отрасли. Той счита, че е възможно да се произвеждат стоки, които вече са наситили пазара и не предизвикват потребителски интерес – затова се получават излишъци. Но в следващия момент, пазарът с присъщите му инструменти сигнализира и производителите се насочват към производство на стоки с по-голямо търсене. С изключение на това малко отклонение за частичните кризи на свръхпроизводство, Рикардо като цяло счита кризите на свръхпроизводство за невъзможни.

Често, започвайки своите разсъждения Маркс изхожда от възгледите на Рикардо, като ги доразвива, придава им по-конкретен вид, създава цялостна концепция относно теории, които Рикардо не успява добре да аргументира. Съществува обаче една област, в която Карл Маркс изцяло отхвърля мнението на Дейвид Рикардо, и това са **кризите**. Маркс отхвърля разбирането на Рикардо, респ. на Сей, за кризите и свръхпроизводството. За тях той първи разработва основите на теорията за възпроизводството и показва, че в капиталистическата икономика периодичните кризи са неизбежни.

Като цяло, Маркс счита, че кризите са присъщи на капитализма. Според него, кризите се характеризират с определена цикличност, а именно – след като стоките се наложат на пазара и работната сила е напълно заета, това ще доведе до увеличаване на работната заплата. И понеже тя е в обратнопропорционална връзка с печалбата, последната ще намалее, ще последват загуби и съкращения в производството, което ще доведе до дисбаланс на производствения процес. Балансът ще се възстанови, когато настъпи безработица и работната заплата намалее и като следствие от това се увеличи печалбата.

Според Маркс, в основата на дестабилизацията на икономиката стои пълната заетост на работната сила. Следователно, той счита, че наличието на определен брой временно незаети, т.е. безработни, ще помогне на икономиката да задържи стабилна позиция. Наличието на безработица за целите на капитализма обаче води до социално неравенство и неравномерно разпределение на доходите. Именно на тази основа, след обстоен анализ, той осъжда капитализма като система.

Заклучение

Дейвид Рикардо е достоен последовател на „башата на класицизма“ Адам Смит. Той дава своя принос в развитието на икономическата наука, като успешно преодолява някои противоречия в теорията на Смит, въпреки че от своя страна се натъква на други. По думите на някои критици, той поставя основите на идеята за разпределението като централен момент в икономическата теория. И макар неговата теория за реализацията и кризите да е провал в неговото цялостно творчество, той остава значителен принос по проблемите, свързани с паричното обръщение, кредита и банките. Но това е естествено, защото той добре познава кредитно-паричната

Икономически теории

практика, и именно на това поприще се извява като икономист и публицист. Но въпреки всичките си пороци, Рикардовата теория за парите изиграва важна роля в развитието на икономическата наука.

И Рикардо, както и много други творци, е обект на жестоки нападки – той е обвиняван в прекомерна абстрактност и схоластика, в унизим и разпалване на класова ненавист. Но най-важното – той дава здрава основа за не по-малко забележителния ум на един от творците на икономическата мисъл – Карл Маркс; Маркс, който развива един от най-сполучливите критични анализи на ранния класицизъм. Той заема своето място в света на идеите като един от значимите изследователи на XIX век.

Като цяло, идеята за предпоставка за възникването на Марксовата политическа икономика имат Английската класическа школа, представена от Д. Рикардо и А. Смит; Немската класическа школа и Френският утопичен социализъм. На основата на фундаменталните виждания, до които достига Дейвид Рикардо, се основава и Карл Маркс, който ги доразвива и достига до конкретни заключения и обобщения. Зачатъците на идеята за принадлежната стойност у Рикардо получават всеотранно, завършено и конкретно проявление при Карл Маркс. Маркс превръща трудовата теория за стойността на Рикардо в задълбочена и логически стройна система, на основата на която изгражда принципно нова, цялостна и завършена политическа икономия.

Основавайки се на познанията на Д. Рикардо за поземлената рента, Маркс се задълбочава и стига до извода, че поземлената рента е форма на дохода на земевладелците. Маркс решава редица противоречия в теориите на Рикардо за трудовата стойност, за средната печалба, отхвърля възгледите на Рикардо за свръхпроизводството и кризите и прави извода, че в капиталистическата икономия периодичните кризи са неизбежни.

Карл Маркс е съзателят на икономическата политическа система, синтез и критика на комунистическата и социалистическата утопичност от една страна, и на класицизма от друга. За него Пол Самюелсън казва: „*Краткият очерк на Марксовата икономия дава само приблизителна представа за великата и противоречива фигура на нейния творец*“.

Оценките за Марксовата икономическа теория са твърде противоречиви, но обективният аналитико-оценъчен поглед на Маркс не остава неоценен и го откроява в изграждането на икономическата теория. Като цяло трябва да се има предвид, че възгледите на Рикардо и Маркс са изказани при конкретни условия, когато капитализмът има определени характеристики, които на съвременния етап или са изчезнали, или са се изменили.

Цитирани източници:

Аникин, А.В., 1986. Младостта на науката. Живот и идеи на мислителите-икономисти преди Маркс, София, „Наука и изкуство“, с. 447.

(Anikin, A.V., 1986. Mladostta na naukata. Zhivot i idei na mislitelite-ikonomisti predi Marks, Sofia, „Nauka i izkustvo“, s. 447)

Гълбрайт, Джон Кенет, 1996. Икономическата наука и перспектива, София, ИК „Христо Ботев“, с. 376.

(Galbrayt, Dzhon Kenet, 1996. Ikonomicheskata nauka i perspectiva. Sofia, IK „Hristo Botev“, s. 376)

Зъбер, Н.И., 1897. Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях: Опыт критико-экономического исследования. И.Д. Сытина. Омг. Н.А. Рубакина, с. 548.

(Zaber, N.I., 1897. David Rikardo i Karl Marks v ikh obshchestvenno-ekonomicheskikh

issledovaniyakh: Opyt kritiko-ekonomicheskogo issledovaniya. I.D. Sytina. Otd. N.A. Rubakina, s. 548)

Маркс, К., 1950. Капиталът. Том 1, София, БКП, с. 736.

(Marks, K., 1950. Kapitalat. Tom 1, Sofia, BKP, s. 736)

Маркс, К., 1949. Капиталът. Том 2, София, БКП, с. 596.

(Marks, K., 1949. Kapitalat. Tom 2, Sofia, BKP, s. 596)

Маркс, К., 1953. Капиталът. Том 3, София, БКП, с. 967.

(Marks, K., 1953. Kapitalat. Tom 3, Sofia, BKP, s. 967)

Михайлова, М., И. Коцев, 1993. Икономическото послание през вековете. Монтана, Полимона, с. 307.

(Mihaylova, M., I. Kotsev, 1993. Ikonomicheskoto poslanie prez vekovete. Montana, Polimona, s. 307)

Рикардо, Д., 2015. За принципите на политическата икономия и данъчното облагане. София, ИК „Рата“, с. 336.

(Rikardo, D., 2015. Za printsipite na politicheskata ikonomiya i danachното oblagane. Sofia, IK „Rata“, s. 336)

Ташкова, С., 1999. Икономически алтернативи. София, изд. „Тракия-М“, с. 308.

(Tashkova, S., 1999. Ikonomicheski alternativi. Sofia, izd. „Trakia-M“, s. 308)